

Balázs Lajos

TÉR ÉS TÉRHATÁR A CSIKSZENTDOMOKOSI LAKODALOMBAN

Az antropológusok gyakran kifogásolják, és erre példát előző, kolozsvári vándorgyűlésünkön is hallottunk, hogy a szövegfolklorisztikai kutatások eddig inkább csak a szövegek gyűjtésére, lejegyzésére szorítkoztak, kevés figyelmet fordítottak a kontextusra, amelyben azok elhangzanak.

Szerintünk a helyzet nem sokkal jobb a szokásfolklor esetében sem. A színjátékszerű szokások, nevezetesen a lakodalom — hogy csak erre a tartományra utaljak — tárgyi kelléktára, szokásjelenetei gazdagságukban, változatosságukban ismertek, viszont — úgy véljük — a szokásmozzanatok, rituális kellékek, étek, hiedelmek és mágikus cselekedetek térbeli kontextusának összefüggő vizsgálata még sok újdonsággal szolgálhat. A mai vándorgyűlés, ha ezt a hipotézist csak részben is igazolja, és a kutatás egy új területére is rányitja a szakemberek figyelmét, már jelzi, hogy társaságunk nem az eddigi munka reaktualizálásának, bizonyos modellek lokalizálásának ösvényén halad, ellenkezőleg, az eddigi kutatás eredményeit teszi teljesebbé, próbálja annak részkérdéseit vertikálisan is megismerni.

A továbbiakban a kisebb-nagyobb mozgástér, élettér, térhatárok és a lakodalmi szokás színjátékos jeleneinek nyitott vagy rejtett összefüggései rövid számbavételét kíséreljük meg.

Mivelhogy a lakodalom szociális tartalmai elsőrendűek, ami nemcsak társadalmi státusváltással, de térbeli elmozdulással is jár, és ez az elmozdulás határozottan dramaturgiai szabályok szerint történik, természetesen, hogy az udvar és ház, tehát az alapvető társadalmi kötődés két fontos teré és ezeket másoktól elválasztó térhatárok szerepe szerintünk kiemelt fontosságot nyer. Úgy véljük, joggal beszélhetünk a társadalmi változás (leány—legény-társadalom elhagyása) és térbeli mozgás, cselekvés bensőséges szinkronjáról, illetve ennek törvényszerűségéről. Csíkszentdomokosi kutatásaim, a különböző módszerekkel felhalmozott tényanyag újragondolása a példák sokaságával illusztrálja előbbi következtetéseinket.

Jelezni kívánjuk azt is, hogy a ház, udvar és határtartozékai nem egyedi tértartományok a lakodalom lefolyásában.

A tér és térhatárok, valamint a rítusok minőségi, tehát nem véletlenszerű összefüggésének vizsgálata alapján három tér- és térhatártípusú véltünk körvonalazódni, amelyeket nyilván nem „vegytiszta” jelenségként kezelünk, hisz a folklorjelenségek sajátos szinkretizmusa ezt eleve

kizárja, hanem a cselekvések, jelentések, tartalmak dominanciája függvényében ítélkezünk. Ennélfogva tárgyi mivoltukban többször is előfordulnak, ismétlődnek, más-más tartalommal, funkcióval. Így létezik szerintünk: 1. Társadalmi, szociális szempontú tér, 2. Színjátékszempontú tér, 3. Hiedelemszempontú tér.

Hogyan értelmezzük ezeket?

1. Társadalmi, szociális szempontú tér és térhatároknak tartjuk például az udvart, házat, kaput és küszöböt először mint a menyasszony és családja szuverén területei, felségterületei. Ezen térségbe az udvarlás szándékával közeledő legény, illetve a menyasszonyért érkező násznép csak bizonyos, az átmenetel társadalmi szempontjából fontos feltételek teljesítése után, vagy pedig a háziak engedélyével léphetnek be. Míg ezek nem történnek meg, mindenfajta közeledési szándék térben pontosan felállított „sorompóba” ütközik. Ennélfogva tehát, a ház és udvar a párválasztás és lakodalmaszás folyamatában a közeledő felek között elválasztó, delimitáló tényező, megközelítése és a térségbe való behatolás egyértelműen a párok és családok közeledésének minőségi alakulását jelzi, juttatják kifejezésre. Más szóval, az udvarba és házba való befogadás előrehaladása a párválasztás emberközi helyzetének és állapotának progresszióját, stagnálását vagy regresszióját sugallja, követeli.

A fentiek alátámasztására három adatközlőm vallomásából idézek:

„Hamar nem mentek bé a házba. Csak a kapuig. A kapun túl nem! Legalább egy jó pár hét kellett, akármilyen szorosan vótak a fiatalok. Aztán bemezészkedett a legény, s nagy félve elkérte a leányt a táncba. Jó párszor még kellett menjen, amíg megkérte a szülőktől, hogy engedjék, hogy bójárhasson.” (Máté Imréné Szabó Erzsébet, 55 éves, 1982.)

„Míg bójárhathott vizitába, sok idő kellett, mert nem engedték bé legalább egy évet... A házba való bójövetelt a leány renzezi el. Megmondja a szülőknak, hogy ne, bé akar járni, s béengedik-é?” (Boros Jánosné Kovács Juliánna, 63 éves, 1980.)

„Vizitába járás akkor következett bé, ha a farsangi multságok alatt szerzett ismeretség után a fiatalok beszédje esszevágott. A legény kezdett járni vizitába, de a házba egyből nem járhatott bé. Az én időmben az a szokás járta, hogy a szülők a gazdasági, vagyoni tényezőt előbb fontolóra vették. Miután tisztázódott a vagyoni helyzet kilátása, a szülők engedélyezték az udvarlást. A legény ettől kezdve bójárt a házba.” (Kedves Félix Lázár, 58 éves, 1972.)

A násznép kapu előtti feltartóztatása, melyre Csikszentdomokoson két alkalommal került sor (ma már elmarad) — a menyasszony kikérésekor és a lakodalmi perccel kivitelekor¹ — természetesen már régóta csak játék, látványosság, hisz a menyasszony kikérését a szokás „dip-

lomáciai” lépései által már előkészítették. „*Addig nem volt szabad be-
menni az udvarba — állítja, például Kedves Félix Lázár —, amíg a
felállított hatalmas, nagy ruhaterítő rúdra felkötött nagy fazakat puská-
val vagy kővel le nem lőtte valamelyik felkérő legény.*”

Az ilyen és hasonló, az egész magyarság által ismert próbatételek elvégeztetése, illetve a kikérő násznép befogadásának ilyen feltételek-
hez való kötése sok kutató szerint a nőrablásra, az ellene való védeke-
zésre, a nővásárlásra emlékeztetnek. Ha viszont a fazakat a női
nemiszerv, a felállított nagy rudat pedig a férfi nemiszerv jelképeként
értelmezzük, akkor a jelenetnek, szerintünk, szexuális jelentése volt, a
deflorációra utalt, mely a hagyományos erkölcs szerint egybeeshet a
leánynak a szülői házból való szertartásos kivitelével. Szerintünk a szo-
kás egy megjelenített, eljátszott metafora — a fazék eltörése —, mely
azt is sejtette, hogy a leány társadalmi, erkölcsi megítélése, a szülői
házból való kilépése által, gyökeresen megváltozik.

A küszöbön belül a ház belsejének egyes téregységei a lakodalom
ideje alatt szintén kiemelt jelentőséget, értékrendet nyernek. Ilyen az
ún. *tisztaszobaltisztaház* vagy *elsőszoba* és *második szoba*.

A *tisztaszoba* funkciója elsődlegesen amúgy is reprezentáció. A
köznapielettől elváló események tárgyi kellékei, a vallási élet eszközei
helyezkednek itt el. I. Nagy Katalin „reprezentációs tér”-nek nevezi ezt
a szobát.²

Itt állítják ki a menyasszony *kelengyéjét*, *pernéjét*. itt történik az
irogatás (a kelengye leltárba vétele), itt öltöztetik a menyasszonyt, és
ha már reprezentatív tér, ide ültetik le a lakodalom reprezentatív ven-
dégeit.

A násznépnek irányított ültetése a szobákban társadalmi, rokoni, ba-
ráti hierarchiát tükröz: az új párhoz, a családhoz viszonyítandó társa-
dalmi rangot és viszonyt jelképezi. Ennek felborítása: értékrend-
rombolás, a vendégre nézve sértés.

A *tisztaszobába* elsőnek a lakodalom főszereplőit szólítja a gazda
az asztalhoz, utána a bérmaszülőt mint násznagyot, majd a keresztszü-
lőket, komatársakat kor szerint, közvetlen szomszédokat, első fokú
(„rangú”) rokonokat. „Ezeket a vendégeket illeti meg a legnagyobb
tisztelet, mert ezek a legközelebb állók a fiatalokhoz. Megjegyezzük,
hogy a rokonok közül a messziről, idegenből jöttek megkülönböztetett
bánásmódban részesülnek a szobákba való beültetésük vonatkozásában
is, függetlenül a rokonsági foktól.

A *második szobába* ültetik a távolabbi rokonokat és szomszédokat,
a barátokat, fiatalokat, gyermekeket.

Fontosnak tartjuk felfigyelni az ültetésre érvényes, már említett hagyományos értékrend rugalmas értelmezésére, ami abban nyilvánul meg, hogy a rokoni, szomszédi, baráti kategóriák kerete bővül vagy szűkül a *tisztaszoba* méretei szerint.

Az eddig ismertetett konkrét, de szociális tartalmakat is hordozó ház mellett szerintünk egyfajta elvonatkoztatott, de szintén társadalmi jelentéssel bíró háztér is jelen van a lakodalom szokásvilágában.

Mindenekelőtt azt a tényt rögzítjük, hogy a szentdomokosi lakodalmi szokásban és a szokásszövegekben a ház fogalma, a ház tere azonosul a családdal vagy annak szinonimája. Ezzel összefüggésben érdekes arra a párhuzamra is felfigyelni, hogy miként a leány családja nem végleges közösség a leány számára, úgy a családi házat sem tekintik örökös lakhelynek.

Az alábbi két szövegrész — a menyasszonybúcsúból, az új házba való menyasszonyi *beköszöntő*ből — ilyen értelemben lírai nyilatkozatként is értelmezhető:

*Ma virágzott életem derült hajnalára,
Bízta én magamot Isten parancsolatjára,
Akadtam életem jövődjő párjára,
Akarok indulni annak szállására.*

*Szüldői házamból ahogy elindultam,
Szállást magamnak sehol sem találtam,
Hogy szállást kérjek immár mindenkorra.*

A házhoz és családhoz fűződő lezárandó idő még nagyobb nyomatót nyer az ágsírató szövegben:

*Adjon Isten lelkem szívem, édesapám s édesanyám!
Fogadjanak bé csendes hajlékjokba!
Nem kérem sokára, csak egy éccakára,
Hogy alhassam ki magamot szívem nyugalmára,
Utajára.*

A menyasszonybúcsú, melyet mindig a *küszöbön belül* mond el az elmenő leány, leitmotívuma a háztól való megválás, mely szerintük egyféle lelki önerősítés és bizonygatása az elválás szükségszerűségének. Az eddig lakott ház a faj fenntartása szempontjából improkutív fészek. A házcsere egy társadalmi küldetés beteljesítésével, gyökérszakítással, gyökéreressztéssel jár. Minden helyváltoztatás — jegyzi meg

Bernea — a múlttól való elszakadás, és egyben, természetes, szenvedés is, mely a múlt nélküli gyökértelen élethez való alkalmazkodást kíséri.³

*És most Isten veled, piciny kis hajlék,
Ahol ifjúságom idáig lezajlék.
Mielőtt indulnék, elbúcsúzókat tőled,
Isten áldása feletted.
Így hát bizalommal lépek ki e házból,
Istenem, segíts meg, hosszú nagy utamon.*

2. Az udvar, ház, kapu, küszöb úgy is értelmezhető mint a lakodalmi színjáték színtere, színpada. Ez mindenekelőtt a ház külsejének előkészítésében, díszítésében nyilvánul meg. A lakodalmas ház díszítésének hagyományos módja és rituális kelléktára van: fenyő, girland, virágok, pántlikák stb. Ezekről most részletesen nem szólhatunk, csupán megjegyezzük, hogy általuk a lakodalmas ház kiemelkedik a többi házak sorából, ünnepélyessé, méltóságjelzővé, megkülönböztetett házzá, udvarrá válik, ennél fogva jelentősége is más, mint azelőtt volt, illetve, mint a szomszéd házaké, és egyben kommunikál egy szűkebb vagy tágabb közösség számára.

A színjáték látszólagos konfliktusa, teljes lefolyása viszont szorosan összefonódik a házzal, még inkább a ház egyik-másik elemével, belső területével: a ház a menyasszony kikérése, de az új házba való befo-gadása során is funkcionális és jelképes tényezővé válik. Ezen állítá-sunkat látszik igazolni a kikérés szokásjelenetének dramaturgiája, illetve a szereplők „stratégiai” felállása a ház különböző helyiségeiben és határvonalai körül. Így például a menyasszony és a koszorúseleányok a küszöbön belül, a szülők és kiadó gazda a küszöbnél, a kikérő gazda, a vőlegény és násznép pedig a küszöbön kívül helyezkednek el, állnak fel.

Az elhelyezkedés távolról sem véletlen vagy ötletszerű: mert míg a halottat csak ritka esetben (rossz idő) ravatalozzák fel a temetés napján a házban, addig a menyasszony sohasem várja a kikérő násznépet az udvarban.

Érdeemes külön felfigyelni a lakodalmas gazdák mint szószólók szerepterére a ház és udvar keretében. A kikérő gazda a lépcső előtt vagy a lépcső alsó fokán, míg a kiadó gazda a felső fokán áll. A felállásban mutatkozó vertikális szintkülönbség kitűnően jelzi és érzékelteti, hogy ott, annál a háznál ki a kérő és ki a kiadó fél.

A küszöb mint határsáv, a szokásszövegekben és szokásgeztusokban is jelentkezik. A lakodalom háború előtti szertartása szerint a menyasszony, amikor a szülői ház küszöbén kilépett ezt mondta:

*Úristen, hozzád nyújtom a szavamat,
Mert szüleim házából kiveszem a lábomat.
Nyújtsd ki jobb kezednek sugarát,
Viseld az én szüleimnek öregségben jó gondját!*
(Timár Ferencné Máthé Veronka, 75 éves.)

3. A ház az egyéni és közösségi döntéshozatal helye is. Ezért a kezdő és befejező pillanatokban fontossága megnő, hiedelmek sokasága övezi, melyek szerint a ház egészében és részei által az emberi sors alakulását jó vagy rossz irányban egyaránt befolyásolhatja. Csupán szemelvényesen idézhetünk a ház és fiatalok viszonyának ilyen természetű megítéléséből:

„Leánynezőbe induláskor jobb lábbal lépték át a küszöböt és fohászkodtak.”

„A menyasszony és vőlegény jobb lábbal lép ki a házból, hogy legyen szerencséjük.” „A menyasszony jobb lábbal lépi át a küszöböt, és mondja: »Istenem, tedd szerencsésé s boldoggá lépésemet!« Erre erősen kell vigyázni, erre erősen figyelmeztetik ma is a menyasszonyt.” „Ha kilépett a házból, a menyasszony nehogy visszanezzen vagy visszalépjen. Nem lesz szerencséje.”

„A menyasszony, amikor belépik az új házba, nem léphet a küszöbre. Az nem tisztesség. Aki realép, nem jóféle. Átlépni a küszöböt, engedelmességet jelent.” „Azt mondják, amelyik a küszöbre lépik előbb, az lesz a gazda. Aki átlépi, alázatosabb lesz.” „A menyasszony lépjen be csendesen az új lakásba, akkor békében lesznek.”

A morzsányi példákban is egyértelműen kitűnik, hogy a küszöb — a templomküszöbhez fűződő viszonyulásáról nem is szólhatunk — különös lelkeséget, szellemiséget hordozó-mozgató határelem.

Összehasonlító vizsgálatot küszöbügyben még csak meg sem kísérelhetünk, hisz akkor a „küszöb előtt kellett és kellene megállnunk”, így hadd iktassam ide két kutató ide vonatkozó észrevételét:

A tatár sztyeppeken hat évszázaddal ezelőtt sértés volt a küszöbre lépni, vagy belépéskor megérinteni a sátor köteleit. Így van ez mindmáig, írja Edward B. Tylor 1891-ben. Bartha Elek viszont azt írja, hogy a magyar folklórkutatás mindaddig elnagyoltan kezelte a küszöb- és tűzhellyel kapcsolatos lakodalmi szokásokat. „A küszöb és a tűzhely [...] mint a háznak mágikus szempontjából egyébként is ki-

emelkedő részei, természetes és magától értetődő helyszínként jöhet számításba a lakodalom mágikus eljárásaiban is [...] A küszöb [...] jelentőségét azáltal nyeri, hogy elválasztja a házon kívüli és házon belüli világot, amely nemcsak jelképesen, de a maga valóságában is a családon kívüli, illetve a családon belüli világnak felel meg.”⁴

Az összegyűjtött jelentős mennyiségű adat birtokában elmondhatjuk, hogy a lakodalom hiedelemvilágában a ház a mágikus cselekvések viszonylatában kettős színben mutatkozik. A pozitív vagy serkentő (produktív) cselekvések számára kedvező médium, míg a negatív (malefikus) cselekvések (rontások, megcsináltatások) a ház és udvar területéről mondhatni teljesen kiszorulnak.

A pozitív vagy serkentő, negatív vagy rontó cselekvések erőssége tér- és eseményidő függvényében hullámzik. Az alábbi grafikon ezt a jelenséget pusztá ránézésre is észrevéteti:

A függőleges tengelyen a pozitív és negatív jelenségek számát jelöljük, a vízszintesen pedig a lakodalom olyan mozzanatait, ahol ezek jelentkeznek: 1. leanykérő, 2. kézfogó, 3. hirdetés, 4. vőlegénying varrása, 5. perefernum vitel, 6. menyasszony ágya, 7. menyasszony—vőlegény öltöztetése, 8. lakodalmos menet, 9. esküvő, 10. esküvőről kijövet, 11. hazaérkezés a legényes házhoz, 12. első asztal, 13. maszkatánc, 14. kontyolás, 15. imádkozóest.

A serkentő cselekvések görbéje a vízszintes tengely fölött halad, és csak a pozitív mágikus eljárásokat jelképezi; a rontó cselekvések görbéje pedig a tengely alatt vonul, az átkozódás és megcsináltatás jelenségeit ábrázolja összevontan. A grafikon éppen azt érzékelteti, hogy ezek a praktikák a házban, udvarban, templomban végzett szokásjele-
netek esetében szinte teljesen lehetetlenné válnak. A szokásvonulatnak ezek a színterei tehát sérthetetlenek, viszonylag szuverének, az átmenet szempontjából a legfontosabbak. Ebből a helyzetből adódik az, hogy

a negatív görbe a legmélyebb kilengést a lakodalmas menetnél, a legnagyobbat a házon kívüli, utcai szokásjelenetnél mutatja, mivel a legtöbb támadó lehetőséget, felületet kínálja a megrontás számára.

Már említettük, a ház és udvar nem egyedüli színtere a lakodalom lefolyásának. A templomról, az egyházi esküvő helyéről, szintén lemondunk, az utcáról is csak néhány jelenséget idézünk még, amelyekkel valamelyest árnyaltabb lesz a fenti kép, de amelyek egyérteleműen érzékeltetik, hogy a lakodalom alkalmával a hétköznapokból ismert pragmatikus közlekedési pálya funkciója most hiedelemtartalmakkal gazdagodik. Csak jelezzük, nem értelmezzük!

„Hazamenet, lehetőleg, egy kerülő utat tesznek. Nem arra mennek, hol jöttek, még ha a szomszédba (ti. a templom szomszédságába) vannak is. Nem szerencsés.” *„Ahol elmentek, ott nem szabad visszamenni. Nem szerencsés. Ha még arra vezetne az útjok, egy kerülést csinálnak, ha nagyobb is, csak nem menjenek ott, hol jöttek. Most is tartanak benne valamit.”* *„Ha esetleg oda viszik vissza (!), ahonnan elvitték, nem abba a szobába fogadják vissza, amelyikből kivitték.”*

Íme az emberi tér és egy emberi sorsforduló — párválasztás, lakodalom — bonyolult viszonyrendszerének vizsgálatára tett próbálkozás, mely semmiképp nem tekinthető kimerítőnek, csupán a kimeríthetetlen kutatási lehetőségek jelzésének.

1992.

Jegyzet

1. Bővebben: Balázs Lajos. 1976.
2. I. Nagy Katalin. 1981. 143.
3. Bernea, Ernest. 1985. 35.
4. Bartha Elek. 1983. 382—383.

Irodalom

- Balázs Lajos
1976 *A csíkszentdomokosi lakodalmi pereg.* Népismereti Dolgozatok. 142—146.
- Bartha Elek
1983 *A lakodalom és ház kultikus összefüggései.* *Lakodalom.* Debrecen, 381—388.
- Berneá, Ernest
1985 *Cadre ale gîndirii populare româneşti.* Buc. 33—35.
- I. Nagy Katalin
1981 *A paraszti kultúra tárgyainak továbbélése.* *Folklór—Társadalom—Művészet* 7. 131—156.